

Aydın Taş, İmam Muhammed'in Usul Anlayışı, (İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları 2019)

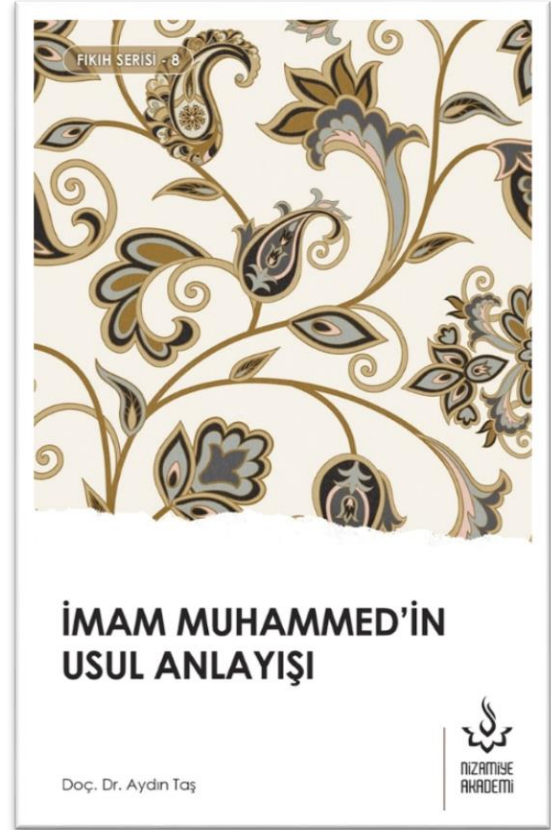
Hüseyin Okur*

Hanefî ekolü, İmam Ebû Hanîfe'nin liderliğinde, ortak prensipler etrafında toplanmış bir müçtehitler topluluğu ekolüdür.

Ekole Ebû Hanîfe'den sonra en çok katkısı bulunanlar, hiç şüphesiz İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'dir. Ekolün görüşlerinin yazı ile belli bir sisteme göre kayıt altına alınması ikisinin, özellikle de İmam Muhammed'in sayesinde olmuştur. Ancak İmam Muhammed'in katkıları İmam Ebû Yusuf'tan daha fazla olmuştur. Her ikisi de içtihatlarıyla ekole katkı sağlamışlardır ancak, İmam Muhammed buna ek olarak ekolün görüşlerini sistemleştirerek sonraki nesillere aktarmıştır. İmam Ebû Yusuf teliften ziyade kadılık göreviyle iştigal ettiği, İmam Muhammed ise daha ziyade telif ile meşgul olduğu için İmam Ebû Yusuf ekolün pratisyeni, İmam Muhammed ise teorisyeni olarak kabul edilmiştir.

132/749 yılında Irak'ın Vâsıt şehrinde doğan Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, Ebu Hanîfe'nin vefatında 18 yaşlarında idi.

Kendisi daha çok Ebu Yusuf'tan okumuş ve henüz hocası hayatta iken üstat olmuştur. Telif ettiği eserleriyle bir çığır açarak fıkıhın bugünkü yazım sistematüğini almasına öncülük yapmış ve kendisinden sonra gelenlere de büyük ölçüde etki etmiştir. Eserleri, fıkıhın hemen hemen tamamına ilişkin ilk kapsamlı ve sistematik eserler olmaları sebebiyle, fıkıh tarihi açısından büyük bir önemi haizdir. Ayrıca iki önemli ekolün imamı olan İmam Şâfiî'nin (v. 204/819) doğrudan, İmam Ahmed'in (v. 241/855) ise dolaylı hocası olması, bir fakih olarak önemini daha da artırmaktadır.

Article Types/Makale Türü: Book Review/Kitap Değerlendirmesi

Received/Makale Geliş Tarihi:11/07/2019, Accepted/Kabul Tarihi: 01/09/2019

Doi: 10.26791/sarkiat.590530

* Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Fıkıh Anabilim Dalı.
huseyin.okur@kocaeli.edu.tr

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4285-7478>

Fıkıh tarihi açısından böyle önemli yere sahip olan bir şahsiyetin sadece eserleri üzerinden araştırılmış olmasını bir eksiklik olarak gören Aydın Taş, *İmam Muhammed'in Usul Anlayışı* adlı bu çalışmasıyla, onun fıkıh usulü anlayışını tespit ederek fıkıh tarihinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı istediğini ifade etmektedir.

Fıkıh oluşumunda ve sistematik yapısına kavuşmasında öncü rol oynamış fakihlere, daha sonra yazılan fıkıh eserlerinde çeşitli görüşler isnat edildiğini ifade eden Taş'a göre, bu görüşlerin, onların eserlerinden hareketle ortaya konulmasının daha sağlıklı olacağı düşüncesiyle İslam hukuku açısından mühim bir köşe taşı olan İmam Muhammed'in fıkıh usulü anlayışını, kendi eserlerinden hareketle ortaya koymaya çalışmıştır (s. 18-19). Zira İmam Muhammed'in usule dair herhangi bir eseri bize kadar ulaşmış değildir. Kaldı ki, Hanefi fıkıh usulüne göre yazılmış ilk kapsamlı eser, ondan yaklaşık iki asır sonra yaşamış olan Cessas'a (v. 370/981) aittir. Bu düşüncesiyle yazar, İslam hukuk tarihinde, mezheplerin oluşumunda önemli yere sahip olan bir fakihin ait görüşlerinin, bilhassa usul düşüncesinin doğruluğunu tespit etmeye çalışmıştır. Özellikle şerh ve fetva külliyatlarının oluşmaya başlamasından sonra devam eden uzun süreç içerisinde klasik döneme yapılan atıfların doğruluğu tespit etmek önemli olduğu kadar usul düşüncesinin tespiti de önem taşımaktadır. Nitekim zahirurrivâye görüşlerine yapılan atıflar ile esah, sahih, ezhar, muhtar gibi mezhep içi tercih istilahlarıyla yapılan fetva ve görüş atıflarının geriye dönük incelenmesinde yer yer eksiklikler ve farklılıklar tespit edilebilmiştir. Bu minvalde yazar ayrıca klasik dönem ile onu takip eden sonraki dönemler arasında, fakihlerin usul anlayışları arasında farklılaşmanın olup olmadığını, eğer farklılaşma varsa bunun sebeplerinin ortaya konulmasını amaçlamaktadır.

Bir giriş ve dört bölümden meydana gelen çalışmada yazar, birinci bölümde, İmam Muhammed'in kişisel ve ilmî hayatını ele almıştır (s. 25-43). Bu bölümde günümüze kadar ulaşan eserleri tanıtılıp güvenilirlik açısından zahirurrivâye ve nadirurrivâye şeklinde taksimi yapılmış ve genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Buna göre İmam Muhammed eserlerini; gerek konuları belli üst (kitap) ve alt (bab) başlıklar altında toplayarak telif etmesi gerekse hemen hemen fıkıhın bütün konularına yer vermesi hasebiyle özgün bir yöntemle telif etmiş, kendi görüşlerinin tutarlılığını ortaya koymaya çalışmıştır. Taş'a göre İmam Muhammed, takip ettiği bu metotla, daha sonra *Eşbâh ve Nezâir* adıyla ortaya çıkacak olan fıkıh çalışmasının öncülerinden olmuştur. Yine, görünüşte birbirine benzeyen meseleler arasındaki farka dikkat çekerek, içtihatlarında iç tutarlılığı gözettiğini ortaya koymuştur. Böylece o, daha sonra *Furûk* adıyla ortaya çıkacak olan fıkıh çalışmasını yapanların ilklerinden olmuştur. İmam Muhammed ilk defa bazı fikhî konularla ilgili olarak müstakil eser telif etmiştir. Kazançla ilgili olarak *Kesb*, hileyle ilgili olarak *Mehâric* ve devletler hukuku ile ilgili olarak ilk kapsamlı eser olması hasebiyle de *Siyeru'l-kebîr*, alanlarında telif edilen ilk müstakil eserlerdir. Bu durum İmam Muhammed'in konulu fıkıh çalışması yapan ilk fakihlerden olduğunu göstermektedir. Yine Taş'ın tespitlerine göre *Hucce* ve *Muvatta Rivâyeti*, iki ekolün görüşlerinin karşılaştırıp değerlendirilmesi anlamında, mukayeseli fıkıhın ilk örneklerindedir (s. 44-108).

Çalışmanın ikinci bölümünde, İmam Muhammed'in fikhî çözümlerinde başvurduğu delillerden Kitap, sünnet, şer'u men kablenâ, icmâ, sahabi sözü ve örfü ele alınmıştır. Bu bölümde yazarın, Kitap, sünnet, icma ve sahabi sözünün deliller hiyerarşisindeki yerlerine göre bir sıralama halinde zikrederken arada şer'u men kablenâyı da zikretmesi, bunun da Kur'an'a dahil olduğu düşüncesinden kaynaklanıyor olsa gerek. Zira kendisinin de tespitlerine göre İmam Muhammed, sünnet kanalıyla gelen herhangi bir

şer‘u men kablenâ metni zikretmemiştir (s. 131). İmam Muhammed’in deliller sıralamasında Kur’an ve sünnetten sonra icmanın bulunduğunu ifade eden Taş’a göre icmânın sünnetle gerekçelendirilmesi, icmânın, deliller hiyerarşisinde sünnetten sonra yer verdiğini göstermekte ve onun bir meseleyle ilgili delilleri sıralarken birçok yerde icmâı, sünnetten sonra zikretmesi de bunu teyit etmektedir (s. 136-137). Sahabe sözünün hüccet değeri ise bunlardan sonra gelmektedir. Zira ona göre İmam Muhammed’in bir problemle ilgili delilleri sıralarken sahabe sözünü, Kitab ve sünnetten sonra zikretmesi bunu göstermektedir (S. 139). Bu kısımda yazar, İmam Muhammed’in sahabe sözlerinin delil olabilme kriterlerini; sahabenin şahsı, sahabe sözünün muhtevası, naslara daha uygun olma, ihtiyatlı olanı dikkate alma gibi hususlarla incelemektedir (S. 142-146).

İmam Muhammed’in örf hakkındaki düşüncelerini incelediği bölümde, yerin ve zamanın değişmesiyle örfün de değişebileceğini ve fikhî çözümlerinde bunu dikkate aldığını ifade eden yazar, özellikle hakkında nas bulunmayan konularda halkın uygulamalarını dikkate aldığına ve eserlerinde dille ilgili olan yemin ve eman bahislerinde kavli örfte epeyce yer verdiğine, alış-veriş, mudarebe, iddet, zekât, selef (selem) ve vakıfla ilgili bazı meselelerde ise yer yer ameli örfte atıfta bulunduğuna değinir (S. 150).

Üçüncü bölümde ise İmam Muhammed’in içtihat yöntemini ortaya konulmuştur. Bu meyanda onun içtihadın tanımı, şartı, değeri, içtihatla hata ve isabet problemine dair görüşleri, naslardan hüküm çıkarmada dikkate aldığı lafzî ve aklî prensipler ile tearuz eden deliller arasındaki tercih kriterlerini incelemiştir (S. 151-156). İctihat anlayışında, daha sonra içtihatla ilgili olarak ortaya çıkan bir takım tartışmaların temelini oluşturan kimi konulara değinmiştir. Bu bölümdeki bir başka konu ise onun metot anlayışıdır. Bu bölümde yazar, kaynaklardan hüküm çıkarmada kullandığı yöntemleri incelemiş, önce onun naslardan hüküm çıkarmada dikkate aldığı prensipleri sonra da delillerin tearuzu durumunda tercihte takip ettiği metodu ele almıştır. Lafzî ve aklî prensipler olarak ikiye ayırdığı bu bölümde yazar, kıyas ve istihsan metodunu incelemiştir. Taş, kıyas metodunu meşhur dörtlü taksim içerisinde incelemese de buradaki beyanına göre İmam Muhammed eserlerinde kıyası, bunu açıkça ifade etmese de daha sonra teşekkül eden teknik anlamda da kullanmış ve kıyası kullandığı fikhî çözümlerinde bunları gözetmiştir (S. 167-168). Bu değerlendirme doğrultusunda onun kıyası Kitap, sünnet ve icma ile birlikte zikretmesi daha isabetli olurdu kanaatindeyiz.

Eserde üzerinde en çok durulan konulardan biri de istihsan olmuştur. Zira İmam Muhammed’in kıyası farklı gerekçelerle terk etmiş ve eserlerinde sıklıkla istihsanı kullanmıştır. Bu gerekçeleri yazar, “Eser sebebiyle istihsan, sahabe sözü sebebiyle istihsân, örf sebebiyle istihsân, kapalı kıyâs sebebiyle istihsan, zaruret sebebiyle istihsan, meşakkat sebebiyle istihsân, ihtiyat sebebiyle istihsan” gibi alt başlıklarda incelemiştir (S. 170-181).

Yazar, akli istidlal yöntemleri arasında, “Nassın hikmetini esas alması, zaruret, meşakkat, ihtiyaç, istishab, ihtiyat” gibi prensipleri de incelemektedir (s. 179-186).

İmam Muhammed’in metodunun incelendiği bu bölümde yazarın ele aldığı konulardan biri de “Çelişen rivayetler arasında tercih kriterleri” olmuştur. Serahsî’nin *Usul*’ünde en sistematik halini alan “ravi ve metinlerin durumları” hakkındaki bu bölümde yazar, hadis ve eser rivayetleri arasında tearuz durumunda hem senet, hem de metinle ilgili bazı kriterleri dikkate alarak tercihte bulunduğunu ifade ederek bunları, senetle ilgili kriterler arasında “Raviyi dikkate alma, ilmîni dikkate alma, ravi sayısını dikkate alma, rivayet çokluğunu dikkate alma” gibi başlıklar arasında; metinle ilgili kriterler arasında

ise, “Naslara daha uygun olanı dikkate alma, sahâbi sözünün desteklenmesini dikkate alma, yenilik getirici açıklama getirmesi bakımından dikkate alma, daha kolaylık içerini dikkate alma, ihtiyatlı olanını dikkate alma, nasih olmasını dikkate alma” gibi esaslarla incelemektedir (s. 186-194).

Son bölüm olan dördüncü bölümde ise Hanefî ekolünün İmam Muhammed’e kadarki tarihi çizgisi hakkında bilgi verilip, ekolün genel karakteristiklerini tanıtılmış, daha sonra da İmam Muhammed’in hocaları Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf ile ihtilâf sebeplerini ve doktrine katkılarını tespit etmeye çalışılmıştır (s. 195-230). İmam Muhammed’in, İmam Ebu Yusuf ve mezhebin kurucu imamı Ebu Hanife’nin görüşlerine karşı ihtilafta bulunması ve bunların sebepleri hakkında Aydın Taş’ın harika tespitleri bulunmaktadır. Zira temel delillerin dışında kalan tali delillerle yapılan istinbat faaliyetlerinde, hükmün kaynağı belirtilmediği takdirde, varılan fihhi hükmün illeti noktasında pek çok neticeye ulaşmak mümkün olmakta, bu da istinbat faaliyetinin hangi veche ile yapıldığını ve ihtilafın sebebini tespit etmeyi zorlaştırmaktadır. Yazar da bu hususu çalışmasında belirtmiş, ihtilaf sebeplerini tespit etmenin ayrı ve farklı bir çalışmayı gerektirdiğinden söz etmiş, bununla birlikte görüşler arasında meydana gelen ihtilafın temelde, bakış açısının ve metodun farklılığı, ravi ve metinlere yaklaşım tarzı, örfün değişmesi gibi hususlara dayandığını ifade etmiştir (s. 203-230). İmamlar arasında meydana gelen bu farklılıklar ve meselelere yaklaşım usulleri, klasik dönem sonrası; tahrir, tercih ve taklit dönemleri âlimleri için görüşlerin tercih sebeplerini de belirleyici olmuştur.